

עני היכול לקבל מעשר עני

שאלה

כיום, נדיר למצוא עני שאין כלל מי שמפרנס אותו, מפני שכמעט כל העניים מקבלים קצבאות מן הביטוח הלאומי כמו כן, תלמידי ישיבה מתפרנסים מידי הישיבה או מקבלים מלגה מהכולל, וכן יש סטודנטים המקבלים מלגה מן האוניברסיטה. בחלק מן המקרים, הקצבה מספיקה למחייתם של אותם אנשים. האם אפשר לתת מעשר עני גם לאנשים אלו?

1. דין "מי שאין לו מאתיים זוז"

במשנה¹ נאמר ש"עני" הוא מי שאין לו מאתיים זוז, שהם אמצעים המספיקים לפרנסה של אדם למשך שנה אחת. למעשה, נפסק להלכה ש"עני" כיום הוא אדם שאין לו קרן שיכול להתפרנס מהרווחים שלה². מכאן למדו הפוסקים בדורנו, כי "עני" הוא כל אדם שאין לו מקור הכנסה קבוע בסכום היכול לספק את צרכיו המינימאליים, ללא מותרות³. לכן, כל מי שמקבל משכורת, רווח או קצבה בסכום המספיק למחייתו – אינו נקרא "עני", אך אם מקורות ההכנסה שלו אינם מספיקים למחייתו (כגון: משכורת נמוכה, הוצאות רפואיות חריגות וחובות) – הרי הוא "עני".

1. פאה פ"ח מ"ח.

2. שו"ע יו"ד סי' רנג סעי' ב.

3. עיי' "הליכות שדה" גיליון 41 עמ' 11, בשם הגרש"ז אוירעבך; גליון 64 עמ' 17, בשם החזו"א; שו"ת "שבט הלוי" ח"ב סי' קכ"ה, בהערה לסי' רנג סעי' ב.

אמנם, יש לשאול: האם הגדרת "עני" תלויה רק במצב הכלכלי של האדם או גם במקורות הפרנסה שלו? מענה לשאלה זו יתבאר להלן.

2. שיטת ה"קהילות יעקב"

ה"קהילות יעקב"⁴ מבדיל בין שני סוגים של מקבלי קצבאות:

א. אישה שבעלה מפרנסה כיאות, אף אם אינה עובדת, הרי היא "עשירה"⁵. זאת משום שבעלה חייב בפרנסתה מתנאי הכתובה.

ב. לעומת זאת, בדינו של ילד קטן, שאביו חייב לפרנס אותו מתקנת חכמים⁶ – כתבו הפוסקים שאביו אינו יכול לתת לו כספי מעשר, משום שאין אדם פורע חובו במעשר עני⁷. מכאן, שילד קטן נקרא "עני" למרות שאביו מפרנס אותו⁸. קל וחומר, ילד גדול שאביו אינו חייב בפרנסתו.

ה"קהילות יעקב" מסביר את ההבדל כך: אישה מקבלת את פרנסתה מבעלה מכוח זכות ממון שיש לה. אין זו רק חובה של הבעל לפרנס אותה, אלא זכות שלה לקבל ממנו. לעומת זאת, ילד קטן, אמנם אביו חייב לפרנס אותו, אבל זו חובה של האב ולא זכות של הבן.

בהשלכה למציאות ימינו, יש הבדל בין כמה סוגים של קצבאות:

א. קרן פנסיה או דמי ביטוח – אדם מקבל מהן את הקצבה שלו בזכות, כמו אישה מבעלה.

ב. מלגה – שמקבלים תלמיד ישיבה, אברך בכולל אברכים (אם משכורתה של אשתו אינה מספקת למחייתו) או סטודנט באוניברסיטה. אף אם

4. סוכה סי' כט.

5. ר"ן נדרים פ"ג ע"ב ד"ה אימא סיפא; "מנחת ביכורים" ו"חזון יחזקאל" לתוספתא מע"ש פ"ד ה"ח

6. כתובות מט ע"א.

7. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס ברלין סי' עה; ט"ז יו"ד סי' רמט ס"ק א.

8. וכ"כ בקובץ הערות ליבמות, ביאורי אגדות סי' ב אות ו.

המלגה גבוהה, אין הם מקבלים את המלגה בזכות אלא בחסד, ובמקרים רבים נותן המלגה יכול באופן שרירותי להפסיק לתת אותה, מבלי שתהיה אפשרות לתבוע אותו לדין. לכן מסיק ה"קהילות יעקב" כי לתלמידי ישיבות וכוללים יש דין של עניים ואפשר לתת להם צדקה ומעשר עני. כך הורה מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל וכך הסיק הגר"ח קנייבסקי בספרו "דרך אמונה":

נראה שהלומדים בכולל או בישיבה המממנת להם את דמי שכירות הדירה מידי חודש כדי צרכם בכל חודש, כיוון שההנהלה לא התחייבה לתת להם את דמי השכירות אלא על פי הצורך ואי אפשר לתובעם לדין, או שהרשות ביד ההנהלה להוציאם מהדירה על פי רצונה – דינם כעניים ממש המתפרנסים מן הצדקה; ומותר להם ליטול צדקה, לקט, שכחה ופאה ומעשר עני, אם אין להם מאתיים זוז. אבל אם ההנהלה התחייבה לממן באופן מוחלט את דמי שכירות הדירה בשנה זו, וגם אי אפשר לסלק את הדיירים מן הדירה תוך השנה – אז הוי כאילו יש להם פרנסה לשנה. וכן כל כיוצא בזה.

ג. **קצבאות סעד** – מה שאדם מקבל מהן הוא חסד שהמדינה עושה עם הנזקקים, כמו אב המפרנס את בנו. אמנם המדינה מחויבת לשלם את הקצבאות הללו מכוח חוק הביטוח הלאומי ומכוח דמי הביטוח שכל עובד במדינה חייב לשלם, אבל הנזקק מקבל את קצבתו בחסד ולא בזכות. אכן, הממשלה יכולה לתקן בכל פעם תקנות חדשות ולשנות את גובה הקצבה שהאדם מקבל. יכולתו של הנזקק לתבוע את "המוסד לביטוח לאומי" קיימת רק כל זמן שהתקנות לא השתנו. אין הדבר דומה למי שביטח את עצמו בחברת ביטוח, שהחברה אינה מוסמכת לקצץ בקצבתו בצורה שרירותית ובניגוד לתנאי הפוליסה. לכן, יש להסתפק בדינו של מי שמקבל קצבת ביטוח לאומי המספקת את צרכיו (כגון דמי אבטלה), האם הוא מוגדר כ"עני".

3. השיטה החולקת

מאיך גיסא, יש להביא ראיה לכך שגם אשתו של אדם עשיר מוגדרת כענייה. כך משתמע מהמשנה במסכת נגעים¹⁰:

"מביא אדם על ידי בנו, על ידי בתו, על ידי עבדו ושפחתו – קרבן עני... ר' יהודה אומר: אף על ידי אשתו מביא קרבן עשיר..."

מסבירים המפרשים¹¹ שאדם אינו יכול להביא קרבן עני בעבור אשתו משום ש"אשתו כגופו", משמע שהיא מוגדרת כענייה. לעומת זאת, לפי מה שכתבנו לעיל, היה צריך לומר שאשתו של אדם היא עשירה, מפני שבעלה חייב בפרנסתה. אכן, כך כתבו גם כמה ממפרשי התוספתא¹², כי אין אדם נותן לאשתו מעשר עני משום ש"אין אדם פורע חובו במעשר עני"¹³.

יתירה מזאת, המשנה קובעת שגם עבור עבדו מביא אדם קרבן עני. אם היה מדובר בעבד כנעני, שרבו יכול לומר לו "עשה עמי ואיני זנך"¹⁴, אכן אפשר היה לומר שרק מי שאין לו זכות ממון מוגדר כ"עני". אבל נראה ברור כי, המשנה עוסקת גם בעבד עברי שהאדון חייב על פי דין לפרנס אותו¹⁵, ואף על פי כן אין הוא מוגדר כ"עשיר" אלא "עני". על פי דברי המשנה, יש לומר שרק מי שמתפרנס מיגיע כפיו או מכסף הנמצא בידו נקרא עשיר; אבל מי שאחרים מפרנסים אותו – אפילו כאשר זו חובתם המוחלטת – הרי הוא "עני".

אולם, נראה לענ"ד שאף לפי הגדרה זו יש לחלק – באותם המקבלים קצבאות בחסד ולא בזכות – בין מי שמקבל פרנסה לפי צרכיו שהוא תלוי במי שמפרנס אותו ולכן נקרא "עני", לבין מי שמקבל קצבה קבועה ומחליט כיצד להשתמש

10. פרק י"ד משנה י"ב.

11. רמב"ם בפירוש המשניות וכן רע"ב ותפארת ישראל.

12. תוספתא מע"ש פ"ד ה"ח

13. עיי' חסדי דוד הארוך, פירוש ר' יונה ב"ר גרשון; תוספתא כפשוטה עמ' 769, ועיי' לעיל הערה 5.

14. גיטין יב ע"ב.

15. רמב"ם הלכות עבדים פ"א ה"ט.

בה על פי סדרי העדיפויות שלו ונקרא עשיר. אם כן, מי שמתפרנס מקרן פנסיה או מדמי ביטוח של חברה פרטית, שהן חייבות לו הקצבה חודשית קבועה – נקרא "עשיר"; אך אדם הלקוי בשכלו שנמצא במוסד לבעלי לקויות שכליות ומקבל מהמוסד לפי צרכיו – נקרא "עני"¹⁶.

מסקנה

- א. מי שאין לו אמצעי קיום המספיקים למה שמקובל כיום כמינימום הכרחי – מוגדר כ"עני".
- ב. בחור שאביו מפרנסו, וכן תלמיד ישיבה ומי שמקבל מלגה מכולל אברכים או מאוניברסיטה – מוגדר כ"עני", אף אם הוא מקבל את כל צרכיו.
- ג. מי שמקבל קצבה קבועה (המספיקה למחייתו) מקרן פנסיה או מחברת ביטוח פרטית – מוגדר כ"עשיר".
- ד. אישה נשואה שבעלה מפרנסה, לא יכולה לקבל מעשר עני, ויש מחלוקת אם להגדיר אותה כענייה או כעשירה.
- ה. מי שמקבל קצבת סעד מן הביטוח הלאומי או חוסה במעון ציבורי (לבעלי לקויות שכליות וכדומה), יש ספק אם הוא מוגדר כעני או כעשיר.
- מכל מקום, ראוי לתת את מעשר העני לאדם הזקוק לכך באמת, ולא להסתפק בנתינה לאדם שרק באופן רשמי מוגדר על פי ההלכה כ"עני".

16. יש להעיר שהרב מאיר שלזינגר שליט"א ("הליכות שדה" 41 עמ' 11) מסר בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שכל מי שיש לו הכנסה המספיקה למחייתו בסכום חדשי קבוע – בלי קשר למקור ההכנסה – אין לתת לו מעשר עני, וכן פסק הרה"ג יעקב ישעיה בלויא זצ"ל ("צדקה ומשפט" פרק ב סעי' ו וס"ק י).